

Головкін Богдан Миколайович,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, Харків
e-mail: golovkin_@ukr.net
ORCID 0000-0002-0333-9806*

doi: 10.21564/2414–990x.133.72195
УДК 343.91–053.6:177

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК СУСПІЛЬНА ПРОБЛЕМА

У статті систематизовано знання про явище злочинності неповнолітніх, дано об'єктивну оцінку фактичного стану такого виду злочинності, встановлено новітні тенденції її проявів.

Ключові слова: підвищена кримінальна активність неповнолітніх; конвергенція злочинних посягань; гіперболізація корисливої мотивації; ескалація агресії серед дітей; збільшення рівня вуличного насильства у містах; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Головкин Б. Н., доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой криминологии и уголовно-исполнительного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.

e-mail: golovkin_@ukr.net ; ORCID 0000-0002-0333-9806

Преступность несовершеннолетних как общественная проблема

В статье систематизированы знания о явлении преступности несовершеннолетних, дана объективная оценка ее фактического состояния, установлены новые тенденции ее проявлений.

Ключевые слова: повышенная криминальная активность несовершеннолетних; конвергенция преступных посягательств; гипертролизация корыстной мотивации; эскалация агрессии среди детей; увеличение уровня уличного насилия в городах; вовлечение несовершеннолетних в преступную деятельность.

Постановка проблеми. У кримінології проблемі злочинності неповнолітніх приділяється багато уваги. Над її вивченням у різні часи працювали такі вітчизняні науковці, як: В. С. Батиргарєєва, О. І. Бугера, М. А. Білоконь, В. В. Голіна, С. В. Горлач, Д. Л. Виговський, В. В. Вітвіцька, Г. В. Дідківська, О. М. Джужа, Л. С. Дубчак, В. І. Дьордай, С. Ф. Денисов, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, Т. Л. Кальченко, О. Г. Кальман, Я. М. Квітка, О. П. Клименко, О. Г. Колб, С. М. Корецький, Д. В. Петров, М. О. Маршуба, І. М. Михай-

лова, І. О. Топольськова, О. С. Стеблинська, О. М. Чебан, Л. О. Шевченко, В. І. Шақун, Н. С. Юзікова, Н. В. Яницька та ін. Більшість із них на дисертаційному рівні досліджували широке коло питань, пов'язаних із злочинністю неповнолітніх. За результатами їх наукових пошуків відбулося прирощення нових знань щодо: кримінологічної характеристики найбільш поширених серед неповнолітніх злочинів; типових рис особистості неповнолітнього злочинця; детермінації цієї злочинності, а також заходів запобігання їй. Однак розроблені теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації багато в чому відбивають усталені ще за радянських часів погляди на проблему злочинності неповнолітніх. Бракує досліджень сучасного стану цієї злочинності.

Аналіз останніх досліджень свідчить про встановлення кримінологами деяких особливостей поширення злочинності неповнолітніх і певних історичних закономірностей її розвитку. Серед них можна назвати таке: корисливу спрямованість та переважно груповий і вуличний характер злочинних посягань; підвищену кримінальну активність вихованців соціально неблагополучних сімей, а також дітей, які мають розлади психіки і поведінки; надмірну агресію й невмотивовану жорстокість по відношенню до жертв насильницьких злочинів [1, с. 17–41; 2, с. 16–32; 3, с. 103–185; 4, с. 20–31].

Невирішені досі проблеми. Необхідно охарактеризувати явище злочинності неповнолітніх в умовах збройного конфлікту, описати його новітні прояви, дати об'єктивну оцінку сучасного стану.

Метою статті є осмислення злочинності неповнолітніх як суспільної проблеми, встановлення й пояснення її новітніх тенденцій.

Виклад основного матеріалу. За своїм змістом явище злочинності неповнолітніх являє собою *кримінальну активність дітей віком від 11 до 18 років*. Характер і спрямованість кримінальної активності дітей визначається несприятливими умовами формування й розвитку їх особистості в пубертатний період, віковими особливостями мотивації, способом життя, а також впливом осіб, які мають кримінальний досвід. Неповнолітні стають на шлях вчинення злочинів з чотирьох основних причин: по-перше, їх втягують у злочинну діяльність дорослі особи, які мають кримінальний досвід; по-друге, через заборонену (протиправну) поведінку діти в ігровій чи протестній формі самовиражаються, спотворено реалізують право на самостійність (дорослість); по-третє, вчинення злочинів – це захисна реакція на соціальну безпорадність, відчуття покинутості, невизначеність і страх перед майбутнім; по-четверте, злочинна поведінка виступає засобом адаптації до складних умов життя, боротьби за виживання у будь-який спосіб.

Проявами злочинності неповнолітніх є близько десяти найбільш поширених серед дітей видів злочинів. Потерпілими від протиправних посягань неповнолітніх у більш як третині випадків виступають також діти. Понад половина злочинів, вчинених неповнолітніми, належать до категорії тяжких та особливо тяжких. У регіональному розрізі злочинність неповнолітніх інтенсивніше поширюється на території промислових, густонаселених східних і південно-східних регіонів, де завжди спостерігається складна криміногенна ситуація. Підвищене

ною кримінальною активністю вирізняються діти, які проживають в депресивних районах великих міст, обласних і районних центрах. Наслідками зростання рівня злочинності неповнолітніх є збільшення через певний час показників рецидиву злочинів, що вчиняються дорослими особами.

Виходячи з цих загальних положень, спробуємо дати кількісну та якісну характеристику злочинності неповнолітніх.

Законодавець обмежив період вчинення злочинів неповнолітніми за критерієм нижньої межі досягнення віку кримінальної відповідальності (14 років) та верхньої межі досягнення віку повноліття (18 років). Однак фактично межі існування явища злочинності неповнолітніх визначаються самою кримінальною реальністю, що об'єктивно склалася у середовищі неповнолітніх та набула закономірного характеру. Практика показує, що діти починають експериментувати із вчиненням правопорушень і суспільно небезпечних діянь, як правило, з 11 років. З цього віку за вчинення суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, неповнолітні правопорушники поміщуються до приймальників-розподільників для дітей. Частина з них за рішенням суду направляється до спеціальних навчально-виховних закладів. Так, за даними Держкомстату України, в приймальниках-розподільниках для дітей у 2000 р. за вчинення суспільно небезпечних діянь утримувалось 754 особи у віці від 11 до 14 років, у 2005 р. їх кількість майже вдвічі зменшилась і становила 443, у 2010 р. – 90, 2011 р. – 97, 2012 р. – 88, 2013 р. – 52, 2014 р. – 21 особа¹ [5, с. 49]. Наведена статистика враховує лише кількість неповнолітніх, які вчинили тяжкі і особливо тяжкі злочини до досягнення віку кримінальної відповідальності.

Про рівень кримінальної активності неповнолітніх у масштабах держави свідчать відомості про неповнолітніх, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей². Як впливає з офіційних джерел, у 2000 р. на такому обліку перебувало 39 806 неповнолітніх, у 2005 р. – 41 506, 2010 р. – 20 267, 2011р. – 16 971, 2012 р. – 14 213, 2013 р. – 8 308, 2014 р. – 5 232 правопорушників [5, с. 53]. Віковий розподіл поставлених на профілактичний облік правопорушників приблизно такий: 6-10 років – близько 2 %, 11-13 років – 16 %, 14-18 років – 82 % [4, с. 195].

¹ Інформація за 2014 р. наведена без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення АТО у Донецькій та Луганській областях.

² Поставленню на профілактичний облік підлягає дитина, яка: засуджена судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі та за рішенням суду звільнена від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до спеціальних навчально-виховних закладів; вчинила адміністративне або кримінальне правопорушення і якій закладом охорони здоров'я встановлено діагноз «наркоманія», «токсикоманія», «алкоголізм»; два і більше разів вчинила адміністративне правопорушення; за рішенням суду звільнена від кримінальної відповідальності та покарання на підставі Закону України «Про амністію»; звільнена зі спеціальної установи Державної пенітенціарної служби України; якій повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; винесено офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї [6].

Найбільш інформативною для аналізу рівня злочинності неповнолітніх є кількість облікованих злочинів, учинених неповнолітніми та за їх участю у віці 14-18 років. Починаючи з 2005 р., число таких діянь зменшувалося: 2005 р. – 26 470 злочинів, 2006 р. – 19 888, 2007 р. – 18 963, 2008 р. – 15 846, 2009 р. – 15 445, 2010 р. – 17 342, 2011 р. – 17 847, 2012 р. (10 міс.) – 13 383, 2013 р. – 8 781, 2014 р. – 7 467, 2015 р. – 7 171 [7, с. 113]. Наведені показники слід доповнити відомостями про кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини: 2005 р. – 22 767, 2006 р. – 16 966, 2007 р. – 15 572, 2008 р. – 13 541, 2010 р. – 13 950, 2011 р. – 13 655, 2012 р. – 10 706, 2013 р. – 7 360, 2014 р. – 6 840, 2015 р. – 6 647 [5, с. 50].

Отже, за останніх десять років рівень злочинності неповнолітніх знизився у понад 3,5 рази. Починаючи з 2010 р., встановилася стійка тенденція до зниження кримінальної активності дітей в Україні за всіма групами вище наведених показників. З огляду на це виникає необхідність пояснити зміни у сучасному стані злочинності неповнолітніх.

По-перше, з 2010 р. в Україні запроваджується нова державна політика у сфері захисту прав дітей. З метою належного виконання Україною міжнародних зобов'язань було розроблено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Її особливість полягає у зміні стратегії поводження з дітьми, які потрапили у конфлікт із законом. Новий підхід передбачає пріоритет соціально-правового захисту і профілактики правопорушень серед дітей, які потрапили у конфлікт із законом, над притягненням їх до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів. Однією із цілей реалізації Концепції визначено зниження рівня злочинності серед дітей. Виконання цього завдання виступає показником оцінювання стану реформування системи захисту прав дітей в Україні.

В умовах збройного конфлікту та глибокої соціально-економічної кризи проблема розбудови системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх відійшла на задній план. У силу багатьох обставин держава не змогла приділити достатньо уваги для її вирішення. Брак досвіду, обмежені часові межі та ресурсні можливості змусили владу піти спрощеним шляхом часткового реформування. Органи центральної і місцевої виконавчої влади здійснюють окремі заходи та реалізують бюджетні програми, спрямовані на розбудову системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Розпочато модернізацію органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, змінилися пріоритети їх діяльності, відбувся перерозподіл повноважень між суб'єктами профілактики правопорушень і злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Якщо до 2010 р. неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень і злочинів, в основному займалися органи охорони правопорядку, зокрема, відповідні підрозділи МВС України, органи прокуратури України, то після 2010 р. панівна роль у роботі з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, відводиться соціальним службам для сім'ї та дітей.

На виконання загальної стратегії гуманізації державної політики у сфері соціально-правового захисту прав дітей були внесені зміни у законодавче забезпечення та правозастосовну діяльність органів кримінальної юстиції і судів. Так, головним завданням органів прокуратури стало забезпечення ефективного захисту прав та інтересів неповнолітніх, особливо на етапах досудового розслідування і судового розгляду. При здійсненні правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників взято курс на гуманізацію покарання. За останні роки суди все частіше вдаються до практики звільнення неповнолітніх правопорушників від кримінальної відповідальності, призначають альтернативні позбавленню волі покарання, а також масово звільняють неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням. Але при цьому кримінально-виконавчі інспекції (нинішня служба пробації) не можуть забезпечити повний і достатній контроль за поведінкою неповнолітніх, які проходять випробувальний термін, що породжує відчуття безкарності і сприяє продовженню ними злочинної діяльності. Для виправлення ситуації фактичного зростання рівня рецидиву серед неповнолітніх кримінально-виконавчі органи змушені вдаватися до фальшування статистики і занижувати показники рецидиву мінімум удвічі (20-25 % офіційних замість 40-50 % реальних).

У контексті реалізації нової політики поводження з неповнолітніми правопорушниками Міністерство внутрішніх справ України переглянуло пріоритети діяльності Національної поліції, відповідно до яких протидія злочинності неповнолітніх поки що не входить до першочергових завдань. Ця обставина негативно позначилася на роботі кримінальної міліції у справах дітей (КМСД). Діяльність основного суб'єкта запобігання злочинності неповнолітніх поступово звелася до розкриття вже вчинених неповнолітніми злочинів. А тим часом, підвищення ефективності профілактичної роботи даного підрозділу не спостерігається.

По-друге, на зниження рівня досліджуваної категорії злочинів після 2010 р. суттєво вплинули зміни в системі ведення єдиного обліку кримінальних правопорушень. Відповідно до Порядку ведення єдиного реєстру досудового розслідування обліковувати злочин, як вчинений неповнолітнім, можна лише після встановлення особи злочинця і висунення їй підозри у вчиненні злочину. Доки не буде встановлено, що злочин вчинив саме неповнолітній, таке діяння неможливо обліковувати за цією ознакою. Саме через це кількість облікованих злочинів, вчинених неповнолітніми, та число виявлених неповнолітніх злочинців наближуються один до одного, починаючи з 2013 р.

По-третє, з 2010 р. в Україні фіксується зменшення кількості постійного населення у віці 14-17 років: 2010 р. – 2 077 391, 2011 р. – 1 969 036, 2012 р. – 1 867 321, 2013 р. – 1 779 339, 2014 р. – 1 684 604, 2015 р. – 1 527 673 [5, с. 23]. Зменшення чисельності неповнолітніх у віці, з якого настає кримінальна відповідальність, об'єктивно призводить до зниження кількості злочинів, що вчиняються останніми.

По-четверте, зниження рівня злочинів, вчинених неповнолітніми, пояснюється також зміною структури інтересів та способу життя сучасного покоління дітей. Життя і діяльність підлітків поступово переміщується з вулиці у кіберпростір. Інтернет знеособив спілкування, зробив його анонімним, сформував новий тип суспільних відносин та цінності, які поки що не захищені кримінально-правовими заборонами. Одночасно, у сучасних підлітків значно розширився діапазон небезпечної поведінки, що формально не підпадає під дію Кримінального кодексу.

По-п'яте, контингент неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, втратив колишню стратифікацію за соціальним походженням. Нині кримінальна поведінка однаково притаманна як дітям, сім'ї яких опинилися у тяжких життєвих обставинах, так і вихованцям формально благополучних сімей. У сучасних дітей не сформовані моральні бар'єри, немає чіткої межі дозволеної і недозволеної поведінки, а ставлення до дотримання кримінально-правових норм – індиферентне. Іншими словами, правомірна поведінка чергується із неправомірною при відсутності явних ознак соціального відчуження і схильності до вчинення правопорушень та злочинів. Виявити таких правопорушників складно, а тому більшість із них не потрапляють до поля зору уповноважених органів і соціальних служб. Зазначена обставина сприяє традиційно високим показникам латентності злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю.

Таким чином, правильна за змістом ідея щодо зміни ставлення держави до дітей, які перебувають у конфлікті із законом, а саме – примат превенції над кримінальним покаранням, – досі залишається лише частково реалізованою на практиці. Розпочата реформа просувається повільно, носить декларативний і незавершений характер. З одного боку, держава дійсно послабила кримінальне переслідування та покарання неповнолітніх правопорушників. Це дезорієнтувало органи охорони правопорядку, що звикли займатися виявленням та розкриттям злочинів, вчинених неповнолітніми та за їх участю. З іншого – ще й досі не вдається запустити державний механізм повноцінної профілактичної роботи серед дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Не вистачає політичної волі, бюджетного фінансування та належного контролю за ефективністю виконання державних цільових програм щодо соціально-правового захисту дітей. Як результат, зниження рівня злочинності неповнолітніх головним чином відбувається не за рахунок соціальної профілактики злочинної поведінки серед неповнолітніх, а через неналежне виявлення та неповний облік злочинів, вчинених неповнолітніми та за їх участю. З боку органів охорони правопорядку спостерігається помітна втрата оперативного інтересу до виявлення і розслідування суспільно небезпечних діянь, вчинених неповнолітніми. Іншими словами, має місце занепад профілактичної роботи серед неповнолітніх правопорушників при одночасному згортанні протидії злочинності неповнолітніх на рівні держави в цілому. Зареєстрована кількість злочинів, вчинених неповнолітніми загалом, відповідає «пропус-

кній спроможності» реформованих наслідкуруч підрозділів КМСД МВС України. На зменшення кількості зареєстрованих злочинів, що вчиняються неповнолітніми, також помітно вплинуло неврахування статистичних показників злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей, а також анексованих м. Севастополь та Автономної Республіки Крим. Між тим, зазначені регіони посідали провідні місця за кількістю зареєстрованих злочинів досліджуваної категорії.

Насправді ситуація із злочинністю неповнолітніх в Україні набагато складніша. Кризовий стан суспільного життя суттєво вплинув на збільшення чисельності дітей, які перебувають у тяжких життєвих обставинах та вступили у конфлікт із законом. За підрахунками фахівців, в Україні чисельність так званих «дітей вулиці» коливається в межах 120-300 тис. осіб. З початку збройного конфлікту із тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей в інші регіони України було переміщено близько 130 тис. дітей. У кожній п'ятій родині переселенців діти голодують [8, с. 97]. Тяжка психологічна травма, соціальна і побутова невлаштованість, гострі психологічні проблеми із адаптацією на новому місці та ослаблений соціальний контроль формують криміногенну орієнтацію новоприбулих дітей, а також посилюють кримінальну спрямованість поведінки тих із них, які раніше перебували у конфлікті з законом. Об'єктивно це призводить до підвищення кримінальної активності дітей загалом у державі і особливо у регіонах, що межують із зоною проведення антитерористичної операції. Проте, офіційна статистика не відображає зазначену закономірність. До того ж, в умовах тотального зубожіння населення спостерігається посилення тенденції до втягнення у злочинну діяльність неповнолітніх з боку їхніх батьків і близьких родичів. За нашими даними, у 50% неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, батьки і близькі родичі мають судимості. Більшість із них передають кримінальний досвід і втягують у злочинну діяльність своїх та чужих дітей.

Про невідповідність статистичного обліку злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю, фактичному стану злочинності серед неповнолітніх свідчить загальна тенденція до зростання рівня усієї злочинності в державі. Враховуючи залежність між злочинністю неповнолітніх та загальнокримінальною злочинністю дорослих осіб, стабільне зниження злочинності неповнолітніх в умовах зростання рівня злочинності в цілому, неможливе.

Якісні показники злочинності неповнолітніх відображають соціальну спрямованість і мотивацію протиправних посягань, а також закономірності їх злочинної поведінки [9, с. 329].

Неповнолітнім правопорушникам у цілому притаманні дві основні моделі злочинної поведінки – *полімотиваційна* і *мономотиваційна*. Перша характеризується амбівалентністю бажань і почуттів, конкуренцією потреб та інтересів, розсіюванням цілей, невизначеністю умислу щодо шляхів, способів і засобів протиправних посягань, високою залежністю реалізації наміру від колективного рішення, сприятливого розвитку передзлочинної ситуації та

поведінки жертви. Для неповнолітніх загалом характерне явище конвергенції різних видів злочинної діяльності. Понад 40 % учинених ними протиправних діянь становлять реальну або ідеальну сукупність з іншими злочинами. Притаманна їм підвищена пошукова активність реалізується в «блукаючому» цілеутворенні, виборі навмання об'єкта посягання та жертви, супутньому вчиненні злочинів, не пов'язаних єдиним умислом з основним діянням. Зазначена модель поведінки більш характерна для неповнолітніх, які тільки стають на шлях вчинення злочинів та експериментують з різними формами небезпечної поведінки, тим самим прагнуть набути первинний злочинний досвід і підняти свій статус у референтній групі.

В основі мономотиваційної моделі злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби та інтереси, спільні мотиви і цілі, пріоритетні форми і способи злочинної поведінки, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше такі злочини заздалегідь плануються і вчиняються у злочинних групах змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. Переважно це злочини проти власності або проти життя й здоров'я особи.

Сукупність злочинів, що вчиняються неповнолітніми, умовно можна поділити на декілька категорій, залежно від специфіки мотивації та причин прийняття злочинного рішення: 1) «злочини-виживання» (вчиняються у зв'язку із скрутними життєвими обставинами, гострою нуждою у задоволенні базових потреб, або із екстримальними умовами життя, пов'язаними із вимушеним переселенням, життям у зоні бойових дій); 2) «злочини-залежності» (вчиняються на ґрунті алкогольної, наркотичної та ігрової залежності з метою отримання необхідних коштів); 3) «злочини-наслідування» (вчиняються на виконання попередньої домовленості, з мотивів солідарності, підпорядкування, взаємовиручки, доведення відданості злочинній групі, приховування іншого злочину); 4) «злочини-примусу» (вчиняються внаслідок примушування до певних дій, погроз, різних видів насильства над дітьми); 5) «злочини-розваги» (вчиняються для пошуку пригод, відчуття ризику або заради цікавості); 6) «злочини-протесту» (вчиняються з мотивів невдоволення своїм становищем, ображеності, зневаги, незгоди, озлобленості, самоствердження); 7) «злочини-парадокси» (переважно вчиняються задля задоволення підсвідомих потягів і бажань, хворобливих уявлень, позбавлення від внутрішнього страху або на ґрунті розладів психіки і поведінки).

Наведена класифікація злочинів носить науково-пізнавальний та оціночний характер. Вона не є оригінальною і новою у кримінології. Нашим завданням було синтезувати відомі теоретичні положення і багаторічний дослідницький досвід автора у вивченні психології та поведінки неповнолітніх злочинців, описати типові для них форми поведінки, у загальних рисах вказати на причинність. Запропоновані категорії злочинів можуть мати як корисливу, так і насильницьку спрямованість, різні способи вчинення, неоднаковий ступінь суспільної небезпечності. Не завжди вони зустрічаються

на практиці у чистому вигляді. Однак така класифікація наближає нас до злочинності неповнолітніх у її природньому стані, відбиває поширені форми злочинної поведінки, що об'єктивно склалися у кримінальній реальності, а не штучно створені за правилами формальної логіки.

Як показують кримінологічні дослідження, структура злочинів, що вчиняються неповнолітніми, впродовж багатьох років залишається стабільною. Найбільша питома вага припадає на злочини проти власності (в середньому – 75 %), злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (10 %), злочини у сфері обігу наркотичних засобів і злочини проти громадського порядку (по 4 % кожна група), проти життя й здоров'я особи (1,5 %), решта – інші [5, с. 45]. Порівняно із 2005 р. намітилася тенденція до певного зростання частки злочинів проти власності, а також незаконного заволодіння транспортними засобами [1, с. 23].

Значне переважання корисливих мотивів у злочинній поведінці неповнолітніх вказує на зміну ієрархії цінностей у підлітковому середовищі, погіршення рівня життя їхніх батьків, свідчить про загальну тенденцію до споживання матеріальних благ та гедоністичні настрої серед неповнолітніх деліквентів.

Надмірна зосередженість неповнолітніх на вчиненні злочинів проти власності пояснюється домінуючою мотивацією до виживання в умовах бідності, вимушеного переселення, а також задоволенням потреб у здобутті коштів на придбання психоактивних речовин та забезпечення беззмистовного дозвілля. Інституціональна комерціалізація життя підштовхує неповнолітніх до агресивної боротьби із дорослими за матеріальні блага, а також активної участі у масовому викраденні чужого майна, що перетворилося на основний рід занять, швидко й доступне джерело незаконних доходів у депресивних місцях проживання. Як правило, неповнолітні віддають перевагу викраденню майна, до якого існує вільний або полегшений доступ.

Найбільш поширеними злочинами проти власності, що вчиняються неповнолітніми, тривалий час залишаються крадіжки. Серед предметів крадіжок найчастіше фігурують вироби із чорного і кольорового металу (39 %). На другому місці йдуть крадіжки майна і цінностей із квартир, гуртожитків, складів та інших приміщень (36 %). Більш складні у виконанні і через це менш поширені серед неповнолітніх крадіжки товарів із торговельних об'єктів та мереж (11 %), а також «кишенькові» крадіжки (9 %). Зустрічаються випадки крадіжок майна із транспортних засобів (2 %) [10, с. 82].

Перша група крадіжок вчиняється спонтанно, під час перманентного збирання металобрухту, а також пошуку вживаних речей, що становлять хоч якусь цінність. Це крадіжки предметів та виробів з металу на занедбаних промислових і сільськогосподарських об'єктах, а також викрадення виробів із металу в результаті розукomплектування залишків промислового обладнання, трубопроводних магістралей, руйнації покинутих приміщень, незаконного проведення розкопок, пошкодження ліній електропередач, пошкодження могил тощо.

Крадіжки із проникненням в житло, інше приміщення чи сховище, як правило, вчиняються за умов неналежної охорони майна. Способами вчинення таких злочинів є проникнення шляхом вільного доступу до житла, викрадення ключів або заволодіння ними шляхом обману. Також практикується пошкодження вікон і проникнення через квартиру, зламування замків та запірних пристроїв. Місцями вчинення таких злочинів частіше за все виступають квартири, приватні будинки, студентські гуртожитки, в яких мешкають раніше знайомі для неповнолітніх злочинців особи. Привабливими об'єктами злочинних посягань залишаються й інші місця зберігання майна та цінностей: господарські і підсобні приміщення, приватні домогосподарства, склади і сховища товарно-матеріальних цінностей підприємств, установ й організацій, місця збереження комунального майна. У таких випадках предметами злочинних посягань виступають грошові кошти, комп'ютерна техніка, а також малогабаритне і високоліквідне майно широкого побутово-господарського вжитку [11].

Крадіжки товарів з торговельних об'єктів та мереж вчиняються в магазинах, супермаркетах, на ринках тощо. Серед предметів злочинних посягань перевага віддається гаджетам, продовольчим товарам, одягові і взуттю.

На другому місці серед злочинів проти власності йдуть грабежі й розбійні напади. Їх неповнолітні вчиняють на вулицях та в інших громадських місцях у складі злочинних груп у темний час доби. Встановлена закономірність свідчить про поєднання типових для неповнолітніх правопорушників криміногенних форм вуличного дозвілля та спілкування у складі неформальних груп антисоціальної спрямованості із спробами окремих їхніх членів здобувати кошти на особисті потреби протиправним способом. Зазвичай, неповнолітні підстерігають підходящу жертву у внутрішніх дворах багатоквартирних будинків, біля входу до під'їздів, на затемнених алеях, зупинках громадського транспорту, а також на прилеглий до розважальних закладів території [12, с. 95]. Орієнтиром для вибору жертви виступає вік, фізичні дані, стан сп'яніння, самотність перебування у безлюдному місці. У половині випадків, перш ніж застосувати насильство, нападники шукають надуманий привід для виправдовування у вузькому колі правопорушників застосування групового насильства проти самотньої незнайомої людини, яка поводить себе правомірно. З метою провокації агресії жертві ставляться безглузді запитання, висувуються вимоги «добровільно» пригостити компанію, «поділитися» грошима, «позичити» мобільний телефон, ювелірні прикраси та інші особисті носильні речі, відкупитися від побиття тощо. Прогнозована відмова наперед розцінюється як грубість та «неповага», що є приводом і сигналом для застосування групового насильства з метою заволодіння майном жертви. Інтенсивність застосованого насильства прямо залежить від готовності жертви домовлятися із нападниками або чинити опір. Головний розрахунок робиться на брутальний психологічний тиск, чисельну перевагу, несприятливу для захисту обстановку. Жертвами таких злочинів переважно виступають неповнолітні або особи молодого віку.

Близько третини грабежів традиційно вчиняється шляхом «ривка», кожен п'ятий пов'язаний із погрозою застосування насильства. Така особли-

вість свідчить про боягузливість неповнолітніх грабіжників, орієнтованість не стільки на розмір злочинного доходу, скільки на реалізацію попередньої домовленості між співучасниками про відкрите заволодіння майном та негайну втечу з місця події. Однак майже половина грабежів поєднана із застосуванням насильства, що не є небезпечним для здоров'я жертви. Небезпечною тенденцією останнього часу є участь неповнолітніх у складі груп дорослих, що вчиняють грабежі, розбійні напади, поєднані із проникненням у житло, до банківських установ, ювелірних салонів, автозаправних станцій. У таких групах неповнолітні зазвичай виконують роль пособників, хоча іноді стають активними співвиконавцями цих злочинів.

Група насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми, охоплює нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, умисні вбивства, а також згвалтування. Домінуючими мотивами вчинення умисних вбивств і нанесення тілесних ушкоджень виступають неприязні стосунки (72 %) та помста (7 %), що виникають із конфлікту між злочинцем і потерпілим на вулиці або за місцем проживання останнього [2, с. 22-23]. Способами вчинення таких злочинів є нанесення ударів руками й ногами у різні частини тіла (57 %), що свідчить про раптово виниклий умисел і межовий із афектом психічний стан неповнолітніх злочинців. Майже кожен п'ятий злочин вчиняється із використанням ножів та інших колюче-ріжучих знарядь. Приблизно стільки ж із використанням предметів, безпосередньо підібраних на місці події [2, с. 26]. Більшість насильницьких злочинів неповнолітні вчиняють у стані алкогольного сп'яніння чи наркотичного збудження.

У цілому слід відмітити зростання рівня агресії і насильства у підлітковому середовищі [13, с. 110]. При цьому знижується умовний поріг застосування фізичного насильства. З'являються нові форми дитячої агресії, що проявляються у негативізмі, екстремізмі та садизмі по відношенню до фізично слабших осіб, а також булінгу, мобінгу, расовій, релігійній та етнічній нетерпимості, дискримінації ровесників за соціальною ознакою й матеріальним становищем, шантажуванні їх. За різними оцінками сучасних дослідників, понад 40 % дітей стають жертвами насильства в сім'ї [4, с. 110]. Насильницька модель поведінки засвоюється певною частиною з них як цілком прийнятна, а згодом відтворюється у відносинах із ровесниками та старшим поколінням.

Значний вплив на психіку дітей здійснюють воєнні дії та збройне насильство. Діти-переселенці, які стали безпосередніми свідками бойових дій, мають серйозні проблеми із психікою, частина з них озлобилася на людей, затаїла образу за знедолення, заздрить одноліткам із будь-якого приводу, вороже налаштована на помсту та відтворення насильства. Пов'язані із збройним конфліктом наслідки психотравми дітей війни можуть проявитися із часом, що призведе до зростання кількості умисних вбивств за обтяжуючих обставин, хуліганств, серійних згвалтувань, кваліфікованих та особливо кваліфікованих розбійних нападів, викрадень людини, вимагань, поєднаних з насильством, незаконного заволодіння транспортними засобами та інших насильницьких злочинів.

Висновки. В екстремальних умовах збройного конфлікту, прискореного реформування органів охорони правопорядку та розпочатої розбудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, держава явно недооцінює загрозу від злочинності неповнолітніх та не приділяє достатньої уваги протидії їй. Незважаючи на оптимістичні дані статистичного обліку за останні роки, злочинність неповнолітніх після 2014 року зростає. Це пов'язано із загальним ускладненням криміногенної ситуації в державі та стрімкою криміналізацією девіантного підліткового середовища. Сучасний стан злочинності неповнолітніх характеризується наступними тенденціями: гіперболізацією корисливої мотивації, зумовленням загальнокримінальних злочинів тяжкими життєвими обставинами та боротьбою за виживання в агресивному середовищі, зростання рівня вуличного насильства у містах, конвергенцією різних форм злочинної поведінки, збільшенням частки повторності та рецидиву, втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність їхніми батьками, близькими родичами та іншими особами, які мають кримінальний досвід. Неповнолітні правопорушники все більше орієнтовані на заволодіння грошовими коштами і високоліквідним майном широкого господарського призначення. Однак при цьому їхня злочинна поведінка переважно носить нестійкий характер. Сучасна злочинність неповнолітніх, з одного боку, набуває ознак гібридного поєднання із правопорушеннями, а з другого, – проявляється у збільшенні питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинних посягань. Встановлена тенденція негативно позначається на ефективності запобігання цій категорії протиправних діянь.

Список літератури:

1. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: монографія / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, В. Д. Воднік, Б. М. Головкін та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, В. П. Ємельянова. – Харків : Право, 2006. – 292 с.
2. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми: монографія / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, С. Ю. Лукашевич та ін. ; за ред. В. В. Голіни. – Харків : Кроссруд, 2007. – 156 с.
3. Юзікова Н. С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до XXI століття) : монографія / Н. С. Юзікова. – Дніпропетровськ : ЛІРА, 2015. – 328 с.
4. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія / Г. В. Дідківська. – Київ : Центр учбов. л-ри, 2016. – 204 с.
5. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: зб. статей / від. за вип. О. О. Кармазіна. – Київ : Держкомстат України, 2015. – 78 с.
6. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей [Електронний ресурс] : наказ МВС від 19.12.2012 р. № 1176 : Верховна Рада України. – Режим доступу : zakon5.rada.gov.ua/laws/show/=0121-13.
7. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
8. Щорічна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2014 року: «Дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту» / С. Ю. Аксьонова, О. В. Вакуленко, О. А. Васильєв та ін. – Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2015. – 160 с.
9. Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології [Електронний ресурс] / Н. В. Сметаніна // Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук.

фах. вид. – 2013. – № 3-1. – С. 327–331. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Smetanina%20N.V.pdf.

10. Головкін Б. М. Крадіжка як найтипівіший злочин неповнолітніх / Б. М. Головкін // Часопис Київського ун-ту права. – 2004. – № 1. – С. 82-88.

11. Головкін Б. М. Кримінологічний аналіз злочинів проти власності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Теорія і практика правознавства: електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/33_1.pdf. – Заголовок з екрана.

12. Головкін Б. М. Злочинність на вулицях та в інших громадських місцях / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Вип. 26. – Харків: Право, 2013. – С. 87-97.

13. Шуміло О. О. Жорстоке поводження з тваринами як явище соціальної дійсності / О. О. Шуміло // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2015. – С. 110–115.

References:

1. Golina, V.V., Yemel'ianov, V.P., Vodnik V.D., Golovkin B.M. et al. (2006). Kriminologichni problemy poperedzhennia zlochynnosti nepovnitnikh u velykomu misti: dosvid konkretno-sotsiologichnoho doslidzhennia. [Criminological problems of prevention of the juvenile crime in a big city: experience of concrete sociological research]. V.V. Golina, V.P. Yemel'ianova (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Golina, V.V., Yemel'ianov, V.P., Lukashevych, S.Yu. et al. (2007). Kryminologichna kharakterystyka zlochyniv proty zhyttia ta zdorov'ia osoby, scho vchyniaiu'tsia nepovnitnimy [Criminological characteristic of crimes against life and health of a person committed by minors]. V.V. Golina (Ed.). Kharkiv: Krossroud [in Ukrainian].

3. Yuzikova, N.S. (2015). Suspil'stvo i zlochynnist' nepovnitnikh u rozrizi epokh (vid Davnyyn i Serehn'ovichchia do XXI stolittia) [Society and juvenile delinquency in the context of the epochs (from the Antiquity and the Middle Ages to the XXI century)]. Dnipropetrovs'k: LIRA [in Ukrainian].

4. Didkivs'ka, H.V. (2016). Kryminohennist' sim'i iak faktor zlochynnosti nepovnitnikh [The criminogenic state of family as a factor in the juvenile crime]. Kyiv: Tsentr uchbov. literatury [in Ukrainian].

5. Karmazina, O.O. (Eds.). (2015). Zakhyst ditej, iaki potrebuui't osoblyvoi uvahy suspil'stva [Protection of children in need of special attention of society]. Digest of articles. Kyiv: Derzhkomstat Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii roboty pidrozdiliv kryminal'noi militsii u spravakh ditej: nakaz MVS vid 19.12.2012 № 1176: Verkhovna Rada Ukrainy [On approval of Instruction on the organization of departments of the criminal police for children [electronic resource]: the order of the Interior Ministry 19.12.2012 No. 1176: Verkhovna Rada of Ukraine. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/=0121-13 [in Ukrainian].

7. Kulyk, O.H. (2013). Zlochynnist' v Ukraini na pochatku XXI stolittia [Criminality in Ukraine at the beginning of the XXI century]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

8. Aks'onova, S.Yu., Vakulenko, O.V., Vasyli'iev, O.A. et al. (2015). Schorichna dopovid' pro stanovysche ditej v Ukraini za pidsumkamy 2014 roku: «Dotrymannia prav ditej v umovakh zbrojnoho konfliktu» [The annual report on the situation of children in Ukraine in 2014: “Observance of the rights of children in conditions of the armed conflict”]. Kyiv: Derzh. in-t simejnoi ta molodizhnoi polityky – State Institute of Family and Youth Policy [in Ukrainian].

9. Smetanina, N.V. (2013). Informatsijna model' zlochynnosti v postradians'kij kryminologii [The information model of crime in the post-Soviet criminology]. Porivnial'no-analitychne pravo : elektron. nauk. fakh. vyd. – Comparative analytical law: electronic scientific refereed edition of Uzhhorod National University, 3-1, 327–331. www.pap.in.ua. Retrieved from: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Smetanina%20N.V.pdf [in Ukrainian].

10. Golovkin, B. M. (2004). Kradizhka iak najtypovishyj zlochyn nepovnitnikh [Theft as the most typical juvenile crime]. Chasopys Kyivs'koho un-tu prava – Scientific Journal “Chronicles of KUL”, 1, 82–88 [in Ukrainian].

11. Golovkin, B.M. (2013). Kryminolohichnyj analiz zlochyvnyv proty vlasnosti [Criminological analysis of crimes against property]. Teoriia i praktyka pravoznavstva: elektr. nauk. fakh. vyd. Nats. un-tu «Yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho» – Theory and Practice of Jurisprudence: electronic scientific refereed edition of National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”, 2. <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>. Retrieved from: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/33_1.pdf [in Ukrainian].

12. Golovkin, B.M. (2013). Zlochynnist' na vulytsiakh ta v inshykh hromads'kykh mistsiakh [Crime on the streets and in other public places]. Pytannia borot'by zi zlochynnisti: zb. nauk. pr. Issues of fight against crime: collection of scientific works, 26, 87–97 [in Ukrainian].

13. Shumilo, O.O. (2015). Zhorstoke povodzhennia z tvarynami iak iavysche sotsial'noi dijsnosti [Cruelty to animals as a phenomenon of social reality]. Natsional'nyy iurydycheskyj zhurnal: teoriya y praktyka – National law magazine: theory and practice, 110–115 [in Ukrainian].

Golovkin B. M., Doctor of Law, Full Professor, Full Professor of Department of Criminology and Penitentiary Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: golovkin_@ukr.net ; ORCID 0000-0002-0333-9806

Juvenile crimes as a social problem

The article is dedicated to the problem of juvenile crime under conditions of armed conflict and socio-economic crisis in Ukraine. Since 2010 the level of juvenile crime has been constantly decreasing. Generally, this is determined by transformation of state policy for the treatment of juvenile offenders, literally, reducing the severity of charge in prosecuting children in conflict with the law.

With the onset of economic and political crises, the state does not pay enough attention to the above mentioned category of children; while the national network of social workers fail to maintain relevant prevention coverage. As a result, being especially vulnerable, juveniles turn en masse to lucrative crimes in order to survive, get involved in urban violence, join criminal groups and take part in grave crimes together with adult delinquents.

The crime situation becomes more complex due to the consequences of the economic crisis and the ongoing armed conflict in Eastern Ukraine. According to estimates of independent experts, the number of “street children” in Ukraine has increased dramatically. Their estimated number ranges from 120 to 300 thousand. The boost of “street children” in total results in escalation of urban violence, thefts, robberies, rapes etc. The author presumes that the risk of involvement in criminal activities is especially high for the children of internally displaced persons from the temporarily occupied territories of Donetsk and Lugansk regions (approximately 130 thousand minors).

It has been stated that children are starving in every fifth internally displaced family. Continuous military activities and armed violence make devastating psychological impact on these children. Displaced children, who witnessed the hostilities, have grievous psychological problems; some of them have embittered towards other people, nursed a grudge, are jealous of peers for any reason and aimed at revenge and replicating violence.

The current state of juvenile crime could be characterized by the following trends: amplification of lucrative motivation, causation of common crimes by poor life circumstances and the struggle for survival in a hostile environment, increase of urban violence, the convergence of various patterns of criminal behaviour, the boost of recidivism, the involvement of minors in criminal activities by their parents, close relatives and other negatively experienced persons. On the one hand, modern juvenile crime acquires the features of a hybrid combination with criminal offenses, but on the other hand, it turns out in the escalation of grave crimes and felonies. The discovered trend impacts the effectiveness of crime prevention in the relevant scope.

Keywords: boost of juvenile criminal activities; convergence of criminal offenses; spread of lucrative motivation; escalation of aggression among children; increase of urban violence; involvement of minors in criminal activities.

Надійшла до редколегії 17.06.2016 р.